

ИСТОРИЯ И ИСТОРИЦИ. ТЕКСТ И ХИПЕРТЕКСТ II. ВЪРХЪТ „БОЖЕ ИМЕ”

д-р Константин Рангочев

Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл”

1.0 Село Югово се намира в областта Източен Рупчос (днешната община Лъки, Пловдивска област), в Средните Родопи. То е единственото старо християнско селище в този район. До най-ново време основният поминък на неговите жители от мъжки пол е дялгерството.

1.1 Най-важният сакрален топос в землището на с. Югово е връхът **”Боже име”**. Той е с надморска височина около 1350 м и е на главното било на Радюва планина, по което е минавал стар римски път ¹. **”Боже име”** се намира над селото, на около 2,5 ч. път. На 50-60 м от най-високото му място има параклис **„Свети Пантелей”** ². В миналото там се е правел събор на празника на св. Пантелей (св. вмчк. Пантелеймон – 27.07.). Според археологическата карта на общ. Лъки ³, на **”Боже име”** е имало тракийско светилище, по-късно ранносредновековна църква, днес разрушена и считана от жителите на с. Югово за параклис ⁴.

1.2 Настоящото изследване си поставя за цел да опише мястото на сакралния топос **”Боже име”** ⁵ във фолклорната култура на с. Югово от две гледни точки: **А.** От гледната точка на информатор, разказващ за **„Ходене на свети Пантелей”** ⁶; **В.** От гледната точка на етнолог, присъстващ и активно участващ, в обредното действие – **„Ходене на свети Пантелей”**.

2.0 Информаторът за **„Ходене на свети Пантелей”**:

Константин Рангочев: Казвай сега ⁷!

Запрян Димчев: Сега, едно време всички юговци са ходили на „Свети Панталей”.

К.Р.: Така.

З.Д.: Когато е бил празника. И са празнували там. Утъивали са хората, чакали са там, имало е голяма поляна, младътиче хора са правили едно хоро, а възрастните са подготвяли яденето. За курбана. В това време идва една сърна, самичка.

К.Р.: Аха.

З.Д.: Сърната идва самичка, заколват я и правят курбана. Разделят го на-а, които са там на хорото и утъиват. Добре, ама една година като утъиват, младътиче се фанали на хорото, играли, играли, слънцето вече се скрива, сърната не идва. А па по-напред сърната като дойдъе, трябвало да оставят, като дойдъе сърната, тя със идването ляга, почива извесно време, тогава я заколват и варят там, за курбана. Но последния път, когато дошла сърнъта, сърната много закъсняла. Когато дошла сърнъта, била чисто мокра, цялата пяна така, сигурно някое животно я гоняло, някой вълк или друго. И сърната закъсняла и дохода и се проска така. Понъеже било вече много късно, слънцето се скрива, няма връемье да я чакат, веднага фанали и са я заколили. И я турили във, а, казанъите, там да я въръят. И младътиче се фанали да играят. Кат са играли и по едно време се спуска една ветрушка. [чува се шум от камион – бел.зап.] ... А така. Спуска се една ветрушка. Пък времето е ясно, не се чува нищо друго, само чуло се свирене, така една ветрушка, и най-хубавата мома, която била на хорото, глъедат я, както е била на хорото, и се издига. Издига се нагоре и момците се един от тука, един от там да я фане и не мож’ да я фанат. Момата изчезнала. Изчезва момата. И, до вечерта ходъили, викали, търсили и не можали да я намерат. Разтурва се оттама сичкото. На другия дъен събират тука сички мъже, ергени каквото имало в Югово, отъиват с виканье да търсат момата, не мож’ да я намерат. Добре, ама минало година ли, повече ли, същата мома на най-горния край на съелото. Той я откраднал змея. Вие трябва да идъетъе и на „Змеева дупка”. Откраднал я змея, който до сега си наричаме „Змеева дупка”. И я държал във дупката, заграждал я сутрин със камъни ли, с трупи ли там, дървета, да не

може да излъне момата и ходбил, та събирал разни плодове да я храни и я изкарвал през „Змеева дупка”, то има дълбоки такива корени насам, чак тука на „Червената стена” срещу нас има едни такива малки дупки. Та я изкарвал там да ходи да гледа как правят хоро в Югово. И тя почнала да му са моли да идват, да дойде да си види майка ѝ. То не е съгласен. Добре, ама тя настоявала, настоявала и нъй-после, то се съгласил. Дохадат тука най-горе, на най-горния край на селото, има едно место, казват „Изгорялитъе орехи”. Там има една поляна, има адна поляна. Тогава я имало, то доскоро я имаше, ама сега обраснало с храсти там. И, като идват там, оня казва: „Я ше остана тука – обаче то са явява като ерген, не като змей и момата никога не го е виждала в друга форма, то винаги е бил като мъж. И казвал – я ше остана тука. Тъи ше отидъеш да видиш майка си. Когато свършиш срящата, ше се върнеш и като дойдъеш е на това завойче, ше почнеш да пейеш и яз ше те посрешна и си утъиваме.”

К.Р.: Коя песен?

З.Д.: Независимо коя. А така. Добре, ама тя като идва тука, утъива при майка си, на горния край живеела там, коя къща точно не мога да ви кажа. Идва при майка си, майка ѝ месела хляб в момента и като я видяла, помислила я, тя понеже година-две я нъемало и тогава са вярвали, нали, в такива, чудеса, и майка ѝ се уплашила и тя я успокоила, нали: „Яз съм майко, нъдей се плаши.” И разказала хи цялата история. И майка хи вика: „Добре. Тебе змей тье люби”. Вика: „Не е верно. Прекрасен ерген. Не е змей.” И майка хи казала: „Слушай сега. Тебе змей тье люби. Ако не вярваш – дала хи едни терлички – няма да ходиш с цървули и с обувки. Ше земеш е тия терлички и лъекичко ше ходиш уткука нататък, до там нъе е далъече. Ше идъеш до там и ше погледнеш кой спи на поляната. Само ше погледнеш и ша се върнеш.” И тя утъишла и погледнала, и действително на поляната спи един голям змей. Тя се връща с терличките и казва на майка си: „Действително змей ме люби.” И старата била някаква магъосница, майката, какво правила, какво направила и дала адна масурка. Не знам ви дали разбирате какво масурка, от тръстика с дупка в средата, дупка в средъта има.

К.Р.: М-м-м.

З.Д.: Дупка в средъта има и вика: „Ше земеш таа масурка и ше, като идъеш сега, обличаш са, свършили си работа, на оня завой ше почнеш да пейеш. И змея ше те посрешне. Кат’ та посрешне змея и тьи ше го прегърнеш там, ше си играете т’ва-он’ва като младъи хора и ши му кажеш: „А сега да се надпикваме!” „Как да се надпикваме?” „Да видим кой по надалъече ше пика, ти или яз. През масурката. През масурката.” И ше (в)одиш спор, докато накараш змея, той да пика, понеже е момче. Той да пика по-напред. Тъи няма да се съгласяваш първа. Ако земе той да пика, като земе да пика, ше земеш с ръкъта от пикочтъ, дъето изтъече от масурката, и ше го напляскаш във лицето. И тогава ше вииш какво ше станъе.” И онаа същото го направила и отишла там, почнали т’ва-он’ва и к’вото било, и оня се съгласил той да пика по-напред, и като пикал, онаа го цапнала със пикочта и той избухнал, пламнал и изгоряват, он’ва било орехова гора. И сичко кат’ се запальва, изгорява и оттам нанасетне го наричат Изгорялитъе орехи. И досега, питай сичките юговци къде са „Изгорялитъе орехи”, там са. И свършва тая. Свършва.

К.Р.: А той змеят какво е представлявал?

З.Д.: Ами той е гръмнал, той ...

К.Р.: Не, като тяло какво е представлявал змеят?

З.Д.: Тя не го е видяла. Тя не го е видяла като змей. Тя го е виждала винаги като човяк, като ...

Росен Малчев: Нали на поляната спял там?

З.Д.: Тя го видяла като змей, ама ... чудовище, лежи там, дъе да знам, момиче, уплашило ли се е, к'во ли е, какво представлява точно, не мога ти кажа. И оттам насетне змея го няма във „Змеева дупка”, много хора са ходили.

3.0 Етнологът за „Ходене на свети Пантелей през 1998 г.”:

3.1 Обредно пътуване – На 27.07.1998 г. рано сутринта (7-8 ч.), на празника на св. Пантелей, хората от село Югово и групата етнолози, които са на експедиция в с. Югово и с. Манастир, Лъкинско, тръгват за върха. Тази година изчакването на автобуса от с. Манастир премества часа на тръгване в 9.30 ч. Предишната година – 1997 – тръгването е по-различно: Уведомени предната вечер с камбанен звън, етнолозите и селяните първоначално минават през църквата „Св. Троица”, за да запалят свещ за празника на св. Пантелей. Тръгва се на две – три групи. Настроението е весело. Разговорът се върти около това, колко леко се ходи, а е такава жега. Половин час преди да се стигне до параклиса „Свети Пантелей” се прави малка отбивка за параклиса „Свети Хрис” – честван на първия ден на Коледа. Всички палят свещи. Около 11 ч. преди обяд се стига до самия параклис „Свети Пантелей”. Там вече има пристигнали юговци, които окуражават идващите с подвиквания за преодоляване на последните метри.

3.2 Параклисът е посветен на св. Пантелей (св. вмчк. Пантелеймон – 27.07), разрушен е, с размери около 4 x 8 м, ориентиран И-З. Обраслите и затревени зидове все още доминират над околния терен, а подът на параклиса е под нивото на терена.

3.3 Оброчно дърво – Върху югозападния ъгъл на развалините е израсъл голям черен бор с обиколка на дънера 370 см – т.е. той е на около 300-350 години. Върху един изпъкнал до дънера корен, с лице на изток е забит железен кръст с размери 25/30 см.

3.4 Обредно пристигане – С пристигането си всички се кръстят и запалват свещите, които носят, около железния кръст, забит до дънера на бора. Най-възрастната и „праведна”⁸ жена запалва три свещи на всяко от рамената на кръста.

3.5 Обредна храна – Питурки⁹, маруники¹⁰, тутманик, баница със сирене, сладка от сливи, дюли, сирене, кисело мляко (краве и козе), бърканица¹¹. Месо не се носи. Тук само се „ломи”¹². Мъжете носят ракия и ликьор от зелени орехчета.

3.6 Обредна трапеза – Слага се в центъра на разрушения параклис от всички присъстващи жени, върху донесените от тях месали. Най-общо всяка жена слага това, което носи, пред себе си. Мъжете и етнолозите през това време са насядали по южния и северния зид на параклиса и не вземат участие в подреждането на обредната трапеза. Оформят се два концентрични кръга – **1.** Женски, на пода, около обредната трапеза, и **2.** Мъжки (и етноложки) – по зидовете на параклиса.

3.7 Кадене на обредната трапеза – Когато всичко, което са донесли жените, е подредено на обредната трапеза, пристигналите за празника се нареждат около нея. Най-старата и вярваща жена, която през 1998 г. се отказва в полза на една „по-оправна жена”, отчупва парче кора от бора (оброчното дърво), слага на него няколко парчета смола от същия бор, запалва ги със свещ от горящите до кръста и прекадява трапезата в посока „накъдето се води хорото”¹³, като благославя: „Дай Боже, да сме живи и здрави и да ни помага свети Пантелей!”

3.8 Обредно хранене – След прекаждането на трапезата всяка от жените отчупва парченце от това, което е донесла – но най-вече от питурките, които се считат за класическа обредна храна, намазва го със сладко и пъха парченцето в кората на бора около кръста. (По-късно същото правят и етнолозите.) След това раздава на всички присъстващи мъже и след това на жените. Ракията се дава първо да отпие на мъж¹⁴. Той благославя: „Дай Боже, да сме живи и здрави и на всички да помага свети Пантелей!”. След това шишето се дава на жената, която е кадила. Ракията обикаля първо мъжете, след това жените в посока „накъдето се води хорото”.

3.9 Обредно поведение – Храненето продължава около един час, през това време ракията и ликьорът обикалят присъстващите. Всички са седнали размесено – по семейства или по приятелства. Настроението се повишава. Жените изпяват няколко песни под натиска на етнолозите: „Мома е момче канила”, „Пейни ми, пейни, Петкано”, „Отишла е Янка”. След всеобщо канене от страна на жените и етнолозите един от мъжете изпява „Сварила щеш ли ми морна кафица”. Хубаво е да се изядат нещата, които са донесени на трапезата. Жените обикалят и повтарят, и потретят с храната, докато се свърши. Ракията и ликьорът са изпити. Някои предлагат да се изиграе едно хоро, но мястото е обрасло, няма пространство и затова се отлага за поляната, долу на пътя. Една от жените казва: „Ей, свети Пантелей не е виждал толкова много хора от педесе години !” Етнолозите отиват да видят самия връх **”Боже име”**, а водачът информатор търси кофички за добив на смола, които някога горското стопанство е изоставило по дънерите на боровете. Основният певец отива да бере кантарион, който тази година всички изкупуват. Етнолозите питат къде са рогата на закланите обредно сърни/елени, за които предишната година един информатор им е говорил, че ги е виждал като дете в храстите до зида. Тази година друг от присъстващите мъже обяснява, че на онзи информатор много не бива да му се вярва.

3.10 Обредно връщане – Всички си тръгват. Прекръстват се пред железния кръст, всеки си отчупва парче от бора, за здраве, живот и берекет в къщи. Благославят: „Айде, да помага свети Пантелей, живи и здрави, догодина да сме повече!” След това празнуващите вкупом отиват на обгледната местност Зълеви цървул, северозападно от връх **”Боже име”**, за да разгледат от високо областта Западен Рупчос (Чепеларско). Обещаното хоро на равното било не се реализира. Етнолозите по пътя до селото пеят: „Торнал Тъдъо на гурбет да иде”, „Мила ми е, мамо, драчка ми е” и други общородопски песни.

4.0 В заключение трябва да се подчертае, че в тези два разказа не става дума за **„Ходене на свети Пантелей”** НЯКОГА и СЕГА – или за едно и също „ходене”, само че реализирано през някакъв (макар и не малък) времеви интервал. И това напомня именно на нелинейното, неевклидовото библейско време – време, в което център и периферия са с различни позиции ¹⁵. Освен това, тук очевидно става дума за две различни ходения, като логически, а не по време, първото (на информатора) би трябвало да следхожда второто (на етнологa) – обяснявайки, например, защо ВЕЧЕ на **„Свети Пантелей”** не се коли курбан и следователно месо не се яде. Така че, двата текста не си противоречат, а напротив изграждат едно цяло – оформяйки в съзнанието на съвременния слушател/читател един метатекст, който вече предполага друг тип адресант, който не е „роден с”, не „живее в” разгледаните по-горе текстове, а е само външен регистратор на сакралните феномени.

БЕЛЕЖКИ

1. Вж. **Панайотов И., Страшимиров К.** Пътеводител Родопи. С., 1982, 271.

2. Всъщност, по-скоро малка църква, но в текста е запазено местното название „параклис”.

3. **Карта на археологическите обекти на територията на община Лъки.** Съхранява се при Главния специалист „Култура”. Изработена е от специалисти от Среднородопски исторически музей „Ст. Шишков” – гр. Смолян.

4. В местния вариант на българската фолклорна култура оброчните места се номинират с „параклис”. Най-често той се състои от оброчно дърво и малък зид от суха зидария с височина до 1 м и дължина до 3 м, с полукръгла форма, наподобяваща на апсидата на православен храм.

5. Вж. анализът на същия текст от гледната точка на „функции на действащите лица” по В. Я. Пропп (**Пропп В. Я.** Морфология сказки. М., 1969) при **Рангочев К.** История и историци. Текст и хипертекст I. В: Годишник на Асоциация „Онгъл, т. 1, год. I, „Светци и фолклор”, С., 2000, 130-133.

6. **Рангочев, К.** Сакронимът „БОЖЕ ИМЕ”. В: Арнаудов сборник. Т. 1. Русе, 2000, 98-100.

7. Записът е дешифрама от касета, съхранявана в Архива на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл”. Зап. на 23.07.1997 г. в с. Югово, общ. Лъки от Р. Малчев и К. Рангочев. Инф. Запрян Илиев Димчев, р. 1932 г. в с. Югово, общ. Лъки, обр. 7 кл., баща и майка, родени в с. Югово, майка от Гациловите.
8. По мнението на хората от селото.
9. Рядко тесто от брашно, сол и вода се сипва направо на печката и се пече от двете страни. Прилича на жилава палачинка.
10. Същото тесто като питурките, но се слага малко сода и се пекат на сач – плитка глинена тавичка, която се нагорещява, намазва се с мазнина и се слага тестото. По-вкусни от питурките.
11. Суровото краве мляко се бие, за да се извлече маслото – и това, което остане, е бърканица.
12. Обредно действие – разкъсване с ръка на питурката, маруниката, питата и т.н. Важно е да се подчертае, че лексемата се използва само за постна обредна храна.
13. Т.е. обратно на часовниковата стрелка.
14. На 27.07.1998 г. това беше авторът на тези редове.
15. Вж. **Кураев А.** Традиция. Догмат. Обряд. С., 1996, 282.